

כשאינטרסים משתלבים: שיתוף הפעולה המודיעיני בין משרד החוץ ובין שירות הביטחון הכללי לאחר קום המדינה

ד"ר יורם פריד

היסטוריון עצמאי

תקציר

כל אחד מהסכמי שביתת הנשק בין ישראל ובין ארבע שכנותיה, שנחתמו במהלך שנת 1949, חייב הקמת ועדה מעורבת להשגחה על ביצוע תנאי ההסכם. בוועדות אלה התקבלו החלטות, שעסקו לא רק בבעיות צבאיות אלא גם בסוגיות מדיניות שבין ישראל לשכנותיה. כדי לנהל את מנגנון הוועדות הקים האו"ם את מטה הפיקוח שהורכב מחיילים ואזרחים אשר הגיעו ממדינות שונות, ולראש המטה אף היה קשר ישיר למזכ"ל האו"ם. עם קום המדינה הפעיל משרד החוץ יחידה מבצעית שתפקידה איסוף מידע מודיעיני מגורמים זרים. בשל תקלה מבצעית הוחלט לפרק יחידה זו ולבזר את יכולותיה בין שב"כ למוסד. הצורך של משרד החוץ לפקח על פעילות המשקיפים בישראל מבחינה מודיעינית הביא לשיתוף פעולה עם שב"כ, שקיבל את הסמכות ואת היכולות לפקח על גורמים זרים בארץ. לאור הצורך של משרד החוץ במידע מדיני התהדק שיתוף הפעולה שלו בשנים אלו עם שירות הביטחון הכללי.

מילות מפתח: שב"כ, משרד החוץ, או"ם, שביתת נשק, ריגול, שנות ה-50

When interests combine: Intelligence collaboration between the Israeli Ministry of Foreign Affairs and the General Security Service [SHABAK] after the establishment of the state of Israel

Abstract

After the establishment of the State of Israel, the Ministry of Foreign Affairs operated a covert espionage unit to collect intelligence information from foreign entities. Due to an operational error, it was decided to shut down this unit. Its authorities and assets were handed to the Shabak and Mossad. The Ministry of Foreign Affairs' need for good and up-to-date intelligence information on the UN observers' activities led to its cooperation with the Shabak, who assume the authority for intelligence monitoring foreign entities inside Israel.

Each of the armistice agreements between Israel and its four neighbors, signed during 1949, required establishing a Mixed Armistice Commission [MAC] to oversee the implementation of the terms of the agreements. In order to manage the mechanism of the commissions, the UN established a supervising organization [UNTSO], which was manned by military and civilian personnel from different countries. The head of UNTSO was a General with direct contact with the UN Secretary-General. The commissions dealt not only with military problems but also with political issues between Israel and its neighbors. Hence their great importance to the Ministry of Foreign Affairs.

מבוא

האיום הקיומי של מדינות ערב על מדינת ישראל לא הוסר לאחר מלחמת העצמאות בעיקר כיוון שהמלחמה לא הסתיימה בהסכם שלום אלא בהסכם הפסקת אש, ולצמרת המדינית והביטחונית של ישראל היה ברור שסבב לחימה נוסף הוא רק שאלה של זמן. זיכרונות השואה ותחושת המצור, כמו גם הצורך להגן על הישגי המלחמה מפני יוזמות של הקהילה הבינלאומית (גבולות מדינת ישראל, שאלת ירושלים, סוגיית הפליטים ועוד), תרמו אף הם לתחושת האיום הקיומי והובילו לחשדנות רבה של גורמים פוליטיים וביטחוניים בישראל כלפי פעילותם של גורמים בין-לאומיים. מדובר בחשדנות שלא הייתה בלתי מבוססת. במהלך 1951 ניסו ארצות הברית ובריטניה להקים את "פיקוד המזרח התיכון" נגד האיום הסובייטי וקיוו לצרף את מדינות ערב בין היתר באמצעות הצעות לקיצוץ שטחה של ישראל, בעיקר בנגב, כדי ליצור רצף טריטוריאלי בין מצרים לירדן. בהמשך שנות ה-50 ניסתה ארצות הברית לקדם את תוכנית "אלפא" ובמסגרתה "לשלם" לגמאל עבד אלנאצר, נשיא מצרים, ולתת לו את הנגב כדי שיצטרף לברית ההגנה שלהן.

חשדנות זו הובילה, בין השאר, גם להבנה שיש צורך להשתלב בפעילותם של ארגונים בין-לאומיים אלה מבחינה מודיעינית-מבצעית. כך, למשל, ביולי 1950 פנה "המוסד לתיאום" – הגוף שאמור היה לתאם בין גופי המודיעין השונים שפעלו בשנים אלה בישראל – למחלקת המודיעין של צה"ל ולמשרד החוץ ועדכן שמזכירות האו"ם העבירה בקשה לגייס אלחוטנים עבור פעילויות או"ם שונות. במכתב שנשלח מטעם "המוסד לתיאום" נכתב: "יושב ראש המוסד לתיאום [ראובן שילוח] מייחס חשיבות רבה להצטרפותם של ישראלים לשירות זה בגלל התועלת היכולה לצמוח מכך לשירותי המודיעין".¹

שירות הביטחון הכללי (להלן – שב"כ) הוקם ביוני 1948 לאחר פירוק "שירות ידיעות" של "ההגנה". תחילה פעל השירות כיחידה צבאית אולם בהמשך הוחלט לנתקו מצה"ל ולהפכו ליחידה אזרחית. תפקידיו של שב"כ התמקדו בשנים הראשונות במגזר היהודי, תוך מתן דגש לפיקוח על קבוצות קיצוניות משמאל ומימין ולסיכול חתרנות מדינית (הראל, 1989; שפיגל, 2017, 2023).² לצורך משימה זו הוקם "מטה ו" שאף קיבל את מרב תקציבו של השירות. בהמשך סוכם שב"כ יעסוק גם בטיפול בסוגיות ביטחוניות הקשורות למיעוט הערבי שנותר בשטחי מדינת ישראל לאחר מלחמת העצמאות (כהן, 2006) ובסיכול ריגול. בנוגע לסוגיה האחרונה, חשוב להדגיש, בשנים אלה חוותה ישראל עלייה עצומה של יהודים מכל מדינות העולם, והמהלך אפשר לגורמי מודיעין זרים (בעיקר ממזרח אירופה) להחדיר לארץ סוכנים במסווה של עולים חדשים (הראל, 1987; Shpiro, 2011).

בשנים אלה הפעילה המחלקה המדינית במשרד החוץ את יחידת "דעת" שנועדה לאסוף מידע מודיעיני מדיני, צבאי וכלכלי מגורמים זרים בארץ ומחוצה לה. בינואר 1950, בעקבות תקלה מבצעית

¹ י. גדעון, "אלחוטנים לשירות שדה של האו"ם", 31 ביולי 1950, ארכיון המדינה [אמ"י], חצ-4372/19.
² בהקשר זה ראוי לציין את ספרו המקיף של יואב גלבר 'צמיחת החבצלת: המודיעין בשנות המדינה הראשונות, 1949-1953'. מדובר במחקר מקיף שעדיין 'ממודר' ועל כן אינו פתוח לעיון הציבור באופן חופשי כך שלא ניתן לעשות שימוש במידע שבו לצורך מחקר אקדמי.

של אנשי "דעת", הוחלט להפסיק את עבודתה המבצעית, להשאירה כיחידת ניתוח והערכה בלבד, ולהעביר את סמכויותיה ונכסיה המבצעיים מחוץ לישראל ל"מוסד", ואת פעילותה ויכולותיה מול גורמים זרים בארץ ל"מטה 2" בשב"כ, שעד אז התמקד בסוגיות של סיכול ריגול. בין השאר קיבל שב"כ את יכולות ההאזנה לנציגויות הזרות בירושלים שהפעיל משרד החוץ (אשד, 1988; ברזוהר, 1971; גלזר, 2018; יגר, 2011; סימן טוב, 2013). הפסקת פעילותה המבצעית של "דעת" והעברת יכולותיה וסמכויותיה לשב"כ חייבו את משרד החוץ לשמור על קשרים הדוקים עם שב"כ כדי להמשיך לקבל את המידע המודיעיני שקודם לכן קיבל מ"דעת".

עד שלב זה הפעילות המודיעינית של שב"כ מול הגורמים הזרים בארץ הייתה סיכולית בעיקרה – בהקשר של ריגול צבאי ומדיני נגד מדינת ישראל. על ידי הגדרת משימותיו ומתן סמכויות ויכולות קבע אם כן הדרג המדיני שתפקידו של שב"כ, מנקודת זמן זו, הוא לתת מענה גם לנושאי התעניינות ומשימות מדיניות של משרד החוץ.

במאמר זה אבקש להציג סוגיה רגישה שעד כה לא זכתה למענה מחקרי מקיף, בעיקר בשל היעדר חומרי ארכיון זמינים הנובע מרגישותה המדינית, והיא: פעולות שביצע שב"כ מול גורמי אר"ם שפעלו בשטח ישראל. מרביתם של המסמכים הרלוונטיים נמצאים בארכיון שב"כ ולא עומדים לרשות החוקרים. גם בארכיון המדינה, שממנו נאספו המסמכים אשר עליו מתבסס המאמר הנוכחי, מרבית המסמכים הקשורים לפעולות שב"כ מצונזרים, ולחוקרים אין גישה אליהם. מאמר זה עוסק בקשר שנוצר בין שב"כ למשרד החוץ בהקשר של מעקב אחר אנשי האר"ם שנחשדו בפעילות עוינת והשגת מידע מודיעיני-מדיני, והוא מתמקד בשתי סוגיות מרכזיות: הראשונה – שיתוף הפעולה הארגוני – כיצד כל אחד משני הגופים נעזר ביכולותיו של הגוף האחר כדי לקדם את מטרותיו. השנייה – שיתוף הפעולה המודיעיני – האופן שבו מידע שהגיע משב"כ סייע לפעילות המדינית והדיפלומטית של ישראל מול אנשי מטה משקיפי האר"ם ובפעילותן של ועדות שביתת הנשק המעורבות, והאופן שבו מידע שהגיע ממשרד החוץ סייע לשב"כ.

על אף שהאירועים המתוארים במאמר התרחשו לפני כ-70 שנים, ועל אף שהמחקר מבוסס כולו על מסמכים גלויים שנחשפו לעיון הציבור, הצנזורה דרשה לפסול חלקים ממנו. המאמר הנוכחי הוא גרסה מאושרת לפרסום.

מטה משקיפי האר"ם

כל אחד מהסכמי שביתת הנשק בין ישראל ובין ארבע שכנותיה, שנחתמו במהלך שנת 1949, חייב הקמת ועדה מעורבת [Mixed Armistice Commission – MAC] להשגחה על ביצוע תנאי ההסכם (סעיף 10 בהסכם עם מצרים, סעיף 11 בהסכם עם ירדן, וסעיף 7 בהסכמים עם סוריה ולבנון). בתקופה הראשונה שלאחר חתימת הסכמי שביתת הנשק עסקו הוועדות בעריכת השינויים שחייבו ההסכמים: החזרת שבויים, הפחתת כוחות, פירוז שטחים, העברת שטחים ועוד. לאחר מימוש תנאי ההסכמים הללו החלו הוועדות בפעולות פיקוח לבל יופרו ההסכמים. בפני הוועדות הובאו תלונות

הצדדים על הפרות לכאורה של ההסכם, ונערכו בהן דיונים על פירוש ההסכמים. החלטות הוועדה התקבלו בהצבעה. ההעדפה הייתה שההחלטות יתקבלו פה אחד, אולם בפועל רוב ההחלטות התקבלו ברוב של שניים נגד אחד, וקולו של יושב ראש הוועדה (קצין מטעם מטה משקיפי האו"ם) הכריע.

כדי לפקח על מנגנון שביתת הנשק ולנהל הקים האו"ם את מטה הפיקוח (United Nations Truce Supervision Organization - UNTSO) שבראשו עמד קצין בכיר, בדרך כלל בדרגת גנרל. כל ועדה הורכבה ממספר שווה של נציגים ישראלים וערבים ויושב ראש – קצין מטעם מטה הפיקוח של האו"ם. ההסכמים קבעו גם את סידורי ההתכנסות של הוועדות, את תהליך קבלת החלטותיהן ואת מעמדם ותפקידם של אנשי האו"ם (Bar-Yaacov, 1967; Brook, 1964; Burns, 1962; Hutchison, 1956; Pelcovits, 1993). יושב הראש של כל אחת מהוועדות נעזר בקציני או"ם ובאזרחים עובדי או"ם לצורך מעקב ופיקוח אחר קיום ההסכמים, בדיקת התלונות ההדדיות וסיוע בתיאום ושיפור שיתוף הפעולה בנושאים שונים (שלו, 1989). במהלך השנים הורכב מנגנון הפיקוח מעשרות עובדים ובני משפחותיהם, בני לאומים שונים שהגיעו לאזור לתקופה קצובה ולאחר מכן עזבו. נוסף לתפקידים שנמסרו לאנשי האו"ם לפי הסכמי שביתת הנשק בין ישראל למדינות ערב הוענקו להם גם תפקידים מסוימים בהסכם שהסדיר את הנוכחות הישראלית בהר הצופים – מובלעת ישראלית בתוך השטח הירדני – אשר נחתם ב-7 ביולי 1948 בין ישראל לעבר הירדן ואשר האו"ם היה צד לחתימתו. הסכם הר הצופים קבע שהאו"ם יקבל על עצמו את האחריות לביטחון השטח ולהסדרת שיירות אספקה עבור הישראלים הנמצאים בו.

מלבד משקיפי האו"ם, שפעלו בישראל בהתאם להסכמי שביתת הנשק ולהסכם הר הצופים, שהו בישראל שני גורמי או"ם נוספים. הראשון – UNCCP (ועדת הפיוס של האו"ם), ועדה אזרחית שמטרתה לנסות לפתור סוגיות ליבה מרכזיות בין ישראל לשכנותיה הערביות כגון בעיית הפליטים, סוגיית ירושלים והשטחים שכבשה ישראל מחוץ לתוכנית החלוקה. השני – UNRWA – סוכנות הסיוע של האו"ם שסייעה לפליטים הפלסטיניים לאחר המלחמה.

הסטטוס האישי של אנשי האו"ם נקבע בהתאם לאמנה בדבר זכויות יתר וחסינות לאנשי האו"ם אשר ישראל הצטרפה אליה ב-21 בספטמבר 1949, ובשנים שבהן עוסק המאמר הנוכחי היא הייתה מחויבת לה. בהתאם לאמנה זו, אנשי או"ם זכו לחסינות, בין השאר, מפני פעולות משפטיות על כל ביטויי שבעל פה או בכתב ועל כל מעשה שעשו תוך כדי מילוי תפקידם הרשמי; פטור מתשלום מיסים; הם ובני זוגם היו זכאים להקלות שלהן זוכים נציגים דיפלומטיים ועוד. עם זאת, זכויות אלה לא השתוו לזכויות היתר שלהן זכו נציגים דיפלומטיים, והסטטוס המדיני/משפטי של אנשי האו"ם לא היה כסטטוס הסגל הדיפלומטי. חשוב להדגיש שהסכמי שביתת הנשק הבטיחו לחברי ועדות שביתת הנשק ולמשקיפים המועסקים על ידיהן חופש תנועה וגישה בשטחים שעליהם חלים ההסכמים בהתאם להחלטות הוועדה. אשר לסטטוס של רכוש ונכסי או"ם התחייבה ישראל להעניק

להם, בכל מקום שהם ובידי כל מי שהם, חסינות מפני כל פעולה משפטית שהיא, מפני חיפושים, תפיסה, החרמה או כל צורה אחרת של התערבות מנהלתית, משפטית או תחקית.³

מטה משקיפי האו"ם הורכב בשנים הראשונות מקצינים שהגיעו מארצות הברית, בלגיה וצרפת. בשנים שלאחר מכן הצטרפו מדינות נוספות ושלחו אנשי צבא לצוות המשקיפים. ברית המועצות, למרות התעצמות המלחמה הקרה ואף שלא היו לה נציגים בצוות המשקיפים, לא התנגדה להקמתו. ואולם בעוד צוות משקיפי האו"ם שפעל במהלך המלחמה בין ישראל למדינות ערב מנה כ-230 איש, באוגוסט 1949 עמדו לרשותו של גנרל ויליאם ריילי, ראש מטה המשקיפים, 21 איש בלבד.⁴ במהלך 1951 קבע גנרל ריילי שמספר המשקיפים צריך לעמוד על כ-30, ובעקבות ההידרדרות הביטחונית של המצב בשטח ופעולת קיביה ב-1953 ביקשו במטה משקיפי האו"ם להגדיל את כוח האדם. במהלך 1954 קלט צוות המשקיפים חיילים נוספים מקנדה, דנמרק, ניו זילנד ושוודיה, כך שמספר המשקיפים עלה בתקופה זו ל-41.⁵ מספר זה הלך וגדל עם השנים. ביוני 1956 עלה מספר המשקיפים ל-57, ובמהלך 1959 הגיע ל-118 (Brook, 1964). נקודה מעניינת בהקשר זה היא שבמהלך שנים אלה ישראל התנגדה, נחרצות, להשתתפות של חיילים בריטיים בכוח המשקיפים בגלל חוסר האמון הבסיסי כלפי בריטניה והאינטרסים השונים שלה באזור.

ועדות שביתת הנשק הורכבו מאנשי צה"ל ובראשן עמד "קצין מטה לענייני ועדות שביתת הנשק", איש צבא שמונה על ידי המטה הכללי. משה דיין, קצין המטה הראשון, היה כפוף ישירות לרמטכ"ל. בהמשך עברה האחריות לאג"ם, בפקודו של סגן הרמטכ"ל, ובתחילת 1954 הועברה האחריות לאגף המודיעין שהוקם זה כבר (כהן-שני, 1994). עם זאת, בשל חשיבותן המדינית הרבה של הוועדות, משרד החוץ היה מעורב בהכוונתן ובפעילותן וניהל קשר הדוק עם עבודתן. היות שוועדות אלה ייצגו לא רק את צה"ל אלא את מדינת ישראל כולה, נזקקו אנשי הצבא שפעלו בהן גם לאישור רשמי של משרד החוץ כמיופי כוח מטעם ממשלת ישראל.⁶ ואולם המחלוקת המרכזית בין משרד החוץ ובין צה"ל נוצרה בשל העובדה שאת הוראותיהם הישירות קיבלו חברי המשלחות מהמטה הכללי.⁷

מבחינת המטה הכללי, תפקידו של קצין המטה היה לשמש נציג הצבא מול מוסדות הממשלה הנוגעים בדבר, מול מטה משקיפי האו"ם ומול נציגי מדינות ערב בכל הבעיות הנוגעות להסכמי שביתת הנשק והסכמים אחרים, למשל הסכם המפקדים המקומי (סרברו, 2019). כמו כן היה תפקידו לתאם ולפקח על עבודתן של הוועדות המקומיות מול כל אחת ממדינות ערב לשם הבטחת מדיניות אחידה.⁸ עם זאת, יהושפט הרכבי, שכהן זמן מה כקצין המטה לוועדות שביתת הנשק (ואף היה

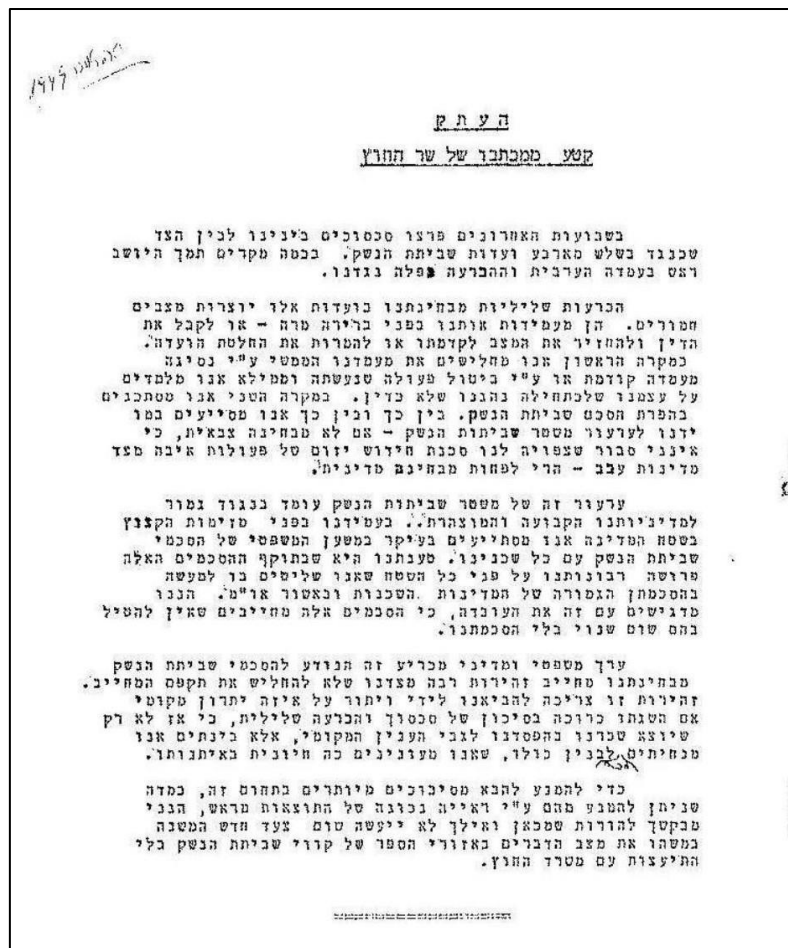
³ יוסף תקוע אל מיכאל קומי, "פקידי או"ם במדינת ישראל", 23 ביוני 1952, אמ"י, חצ-3012/3.
⁴ Andrew G. Theobald (2009). *Watching the War and Keeping the Peace: The United Nations Truce Supervision Origination (UNTSO) in the Middle East, 1949-1956*, PHD thesis, Queen's University, Kingston, Ontario, Canada, p. 32
⁵ Ibid, pp 68-69

⁶ עד אמצע שנות החמישים כיהנו בתפקיד משה דיין (יוני 1949-אוקטובר 1949); קלמן קיט (אוקטובר 1949-יולי 1950); יהושפט הרכבי (יולי 1950-ינואר 1951); שאול רמתי (ינואר 1951-אוקטובר 1952); חיים גאון (אוקטובר 1952-אוגוסט 1953); אריה שלו (אוגוסט 1953-יוני 1955). לאחר מכן הועברה האחריות על הוועדות למשרד החוץ.

⁷ מרדכי מקלף אל אלופי הפיקודים, "ועדות שביתת הנשק", 23 באוגוסט 1950, א"צ, 42-111/1952.
⁸ הרמטכ"ל יעקב דורי אל סגן אלופ משה דיין, "מינוי", 29 ביוני 1949, אמ"י, חצ-2428/1.

מושאל תקופה מסוימת למשרד החוץ ושם שימש גם כמזכירו של שר החוץ), טען שמאחר שקצין המטה צריך לתאם את עבודת הוועדות מהבחינה הצבאית והמדינית גם יחד – עליו לעמוד בקשר הדוק עם משרד החוץ ולהיוועץ בו תמיד.⁹

מבחינת משרד החוץ, ועדות אלה היו נקודת המגע היחידה בין ישראל לממשלות מדינות ערב, והתפיסה במשרד החוץ הייתה שהן יכולות להוות נקודת זינוק אידאלית להסכם שלום איתן. נוסף לכך, מעורבות האו"ם בוועדות והסמכויות שקיבל בניהולן יצרו למשרד החוץ חזית מדינית נוספת, שבאה לידי ביטוי בחשש מתמיד מהתנהלות לא נכונה של קציני צה"ל מול אנשי האו"ם. התנהלות כזאת עלולה הייתה לפגוע ביחסי החוץ של ישראל ולייצר קשיים מדיניים מול מטה האו"ם בנוי יורק ומול המעצמות. ראש מטה משקיפי האו"ם פעל ישירות מול מטה האו"ם בנוי יורק ולא פעם שיגר דוחות שהביאו לכינוס מועצת הביטחון ולקבלת החלטות שעמדו בסתירה למדיניות הישראלית – למשל, סוגיית עבודות ייבוש אגם החולה ופינוי ערביי הכפר כראד אלבקארה מאדמותיהם בשטח המפורז בגבול עם סוריה (Rabinowitz & Khawalde, 2000).

⁹ סא"ל יהושפט הרכבי אל סגן הרמטכ"ל, "שנת 1949 בוועדות שביתת הנשק", 16 בדצמבר 1959, א"צ, 137/1953-67.

קטע ממכתבו של משה שרת לרמטכ"ל יעקב דורי, 19 בספטמבר 1949¹⁰

בהקשרים אלה נוצרה זהות אינטרסים בין משרד החוץ לשב"כ. למשרד החוץ היה חשוב להשיג מידע על התנהלותם, כוונותיהם ופעולותיהם הצפויות של משקיפי האו"ם כדי לסייע לדיפלומטיה ולניהול המדיניות הישראלית מול מדינות ערב והאו"ם. מדובר בנקודה מהותית מאחר שרוב ההחלטות התקבלו כאמור ברוב של שניים נגד אחד, ולכן לקולו של יושב ראש הוועדה היה משקל מכריע. מכאן החשיבות הרבה שראו במשרד החוץ בצורך לשכנע את נציג מטה משקיפי האו"ם להצביע בעד העמדה הישראלית. שב"כ היה מעוניין לפקח על גורמים זרים המגיעים לישראל לתקופה קצרה וזוכים לחופש תנועה כמעט בלתי מוגבל בכל שטחי המדינה, כולל אישור לעבור למדינות ערב ולחזור, מחשש שהם ישתמשו במעמדם ובזכויותיהם כדי לרגל ולפגוע בביטחון המדינה.

סוגיה זו לא הייתה בתחום אחריותו הבלעדית של שב"כ אלא גם של יחידת ביטחון השדה של צה"ל, שריכזה דיווחים ותלונות על תנועות ופעילות חשודה של גורמי או"ם. "מודיעין 9", יחידת משנה של מחלקת המודיעין של צה"ל, שהייתה אחראית לקשר עם הנספחים הצבאיים, ריכזה מידע על פעילות חשודה של אנשי או"ם כגון צילום מתקנים וסיורים באזורים צבאיים רגישים.¹¹ מידע זה העבירה מחלקת המודיעין גם לשב"כ וקיבלה ממנו מידע דומה. כך, למשל, קיבל שב"כ מידע שלפיו נציג הצלב האדום בישראל השתמש בחסינותו הדיפלומטית כדי להעביר מכתבים וחבילות מרצועת עזה לערבים בתוך ישראל בלי שעברו צנזורה.¹²

החשדנות כלפי אנשי האו"ם והמעקב אחריהם אף הביאו למצב שבו אריה אילן, מתאם פעילות ועדות שביתת הנשק מטעם משרד החוץ, העביר, על פי בקשת הרמטכ"ל רא"ל משה דיין, מסר חריף לקולונל ריצ'רד הומל, ממלא מקום ראש מטה משקיפי האו"ם. אילן התלונן שמטה משקיפי האו"ם משמש צינור למסירת ידיעות למודיעין המצרי על ידי העברת מידע על תנועות כוחות צה"ל במכשירי הקשר שלהם בצורה גלויה. קולונל הומל קיבל את ההערה והבטיח לדאוג שמידע זה יעבור בין אנשי האו"ם בצורה מוצפנת.¹³

נקודת עניין נוספת עסקה בביטחונם האישי של אנשי האו"ם ובחשש שגורמים ישראליים קיצוניים ינסו לפגוע בהם. לא מדובר היה באיום תאורטי בלבד. זיכרון רצח מתווך האו"ם הרוזן פולקה ברנדוט שנים ספורות לפני כן על ידי ארגון ישראלי ימני קיצוני היה עדיין טרי. לכן, כאשר במהלך 1953 החלו בעיתונות הישראלית לתקוף את ממלא מקום ראש מטה משקיפי האו"ם, קולונל בנט דה רידר, על רקע עמדותיו ופעולותיו שנתפסו כאנטי ישראליות, הדבר עורר דאגה. במשרד החוץ לא זלזלו בעיתונות הכתובה. למעשה, את תקיפתו ופציעתו של הכנר המפורסם יאשה חפץ בירושלים על ידי

¹⁰ אמ"י, חצ-2428/1.

¹¹ רב סרן מ. בנדיקט אל משרד החוץ והשב"כ, "פעילות משקיפי האו"ם", 28 במרס 1956, אמ"י, חצ-2426/3; סא"ל ע. פרלין, ראש 'מודיעין 9', "דוח פעילות שבועי מס' 86", 29 באוגוסט 1954, אמ"י, חצ-2425/9.

¹² ע. פרלין, "הפקרות בגבולות", 23 בפברואר 1950, אמ"י, חצ-4372/19.

¹³ אריה אילן אל הרמטכ"ל, ללא כותרת, 24 באפריל 1953, אמ"י, חצ-2434/5.

יהודי קיצוני שהתנגד ליצירות אותן ביקש חפץ לנגן, ייחסו במשרד החוץ למידע כוזב שפורסם באחד העיתונים. כפי שכתב מרדכי קדרון, אחד הבכירים במשרד החוץ: "התקפות אישיות רשמיות ורשמיות למחצה אינן הולמות את הממשלה ועשויות לסכן את ביטחונו האישי של המותקף, עם כל הכרוך בזה".¹⁴ בעקבות פנייה זו הופנתה תשומת ליבם של שב"כ, משטרת ישראל ומחלקת המודיעין של צה"ל לסוגיית ביטחונו של דה רידר.¹⁵

מטה משקיפי האו"ם כיעד מודיעיני

לאחר יציאת הכוחות הבריטיים מאזור ירושלים הוגדר אזור ארמון הנציב כ"אזור ביטחון תחת אחריות ופיקוח של הצלב האדום הבינלאומי". אזור זה הוקם תוך הסכמה משותפת בין הצלב האדום ובין השלטונות העברירדניים (9 במאי 1948) והשלטונות הישראליים (17 במאי 1948) והפך למעין מקלט עבור אזרחים בלתי מעורבים בלחימה משני הצדדים. ב-27 באוגוסט 1948 הוחלט להפוך את השטח ל"אזור ניטרלי", ולוחמים משני הצדדים אולצו לסגת ממנו. גבולות האזור הוכרו לאחר מכן כ"אזור שבין הקווים".

בסוף ספטמבר 1948 החליט הצלב האדום להעביר את השליטה ואת האחריות על הקולג' הערבי, ארמון הנציב, החווה החקלאית ו"האזור הניטרלי" למטה משקיפי האו"ם, וב-8 באוקטובר הונפו דגלי האו"ם מעל שלושת המבנים. לפני עזיבת הצלב האדום עדכן המתווך ראלף באנץ' את שני הצדדים שעזיבה זו אינה משפיעה על הפירוז והניטרליות של האזור.¹⁶ בארמון הנציב עצמו התמקמו מטה משקיפי האו"ם, דירתו של ראש מטה המפקחים ומשרדי "ועדת הפיוס".

הסכם שביתת הנשק בין ישראל לממלכת עבר הירדן לא העניק זכויות לשני הצדדים בשטח ארמון הנציב. בזמן הדיונים ברודוס הוגשו הצעות להקים באזור משטר מיוחד, אזרחי, בחסות האו"ם ובהשתתפות שני הצדדים. לפי הצעות אלה היו צריכים החיים האזרחיים להמשיך במסלולם הרגיל. הצעות אלה לא התממשו, הסכם שביתת הנשק שנחתם בין הצדדים כלל לא הזכיר או התייחס בצורה ספציפית לאזור סביב ארמון הנציב, והוא נותר כ"אזור שבין הקווים". בעקבות זאת, המצב המשפטי של האזור האמור נותר מעורפל ביותר. שני הצדדים הסכימו לא להגדירו כ"שטח הפקר", אלא כאזור שבו פעילותם של כוחות צבאיים מהווה הפרה של הסכם שביתת הנשק, ואולם פעילות אזרחית – גם בתקופות הלחימה – התנהלה באזור זה באופן חופשי למדי.¹⁷

¹⁴ מרדכי קדרון אל מנכ"ל משרד החוץ, ללא כותרת, 24 באפריל 1954, אמ"י, חצ-16/2013.

¹⁵ ראובן שילוח אל מנכ"ל משרד החוץ, ללא כותרת, 30 באפריל 1954, שם.

¹⁶ יוסף תקוע אל מרדכי קדרון, נציגות ישראל באו"ם, "העבודה בשטח ארמון הנציב", 30 באוגוסט 1957, אמ"י, חצ-3031/1.

¹⁷ "Report on informal meeting of Israel and HJK MAC on the 17th and 18th July 1951", ISA-mfa-ArmisticeConsular-R00014nt; "Informal and formal meeting of April 8 1953", Ibid

נגישות

ב-5 בנובמבר 1953 ביקרו שני אנשי שב"כ את מאיר מאיר, איש המחלקה למוסדות בין-לאומיים במשרד החוץ. השנים התלוננו על היעדר מגע חברתי בין הציבור האזרחי בירושלים ובין עובדי מטה משקיפי האו"ם. אנשי שב"כ אף התריעו על שני חסרונות הנובעים מכך: פגיעה ביכולות איסוף מודיעין, והיעדר השפעה ישראלית על אנשי האו"ם. בד בבד גדלה השפעת החברה הערבית, שבקרבה הרבו אנשי המטה להסתובב כיוון שרובם התגוררו בשטח הערבי. בהקשר זה ראוי לציין דיווח סודי שהפיצה המחלקה המדינית של משרד החוץ והוגדר כ"ידיעת ביון". לפיו, משרד החוץ הירדני מקיים כמעט מדי יום מסיבות ומפגשים חברתיים למשקיפי האו"ם וזרים אחרים. במסיבות אלה השתתפו עורכי דין, עיתונאים, קציני צבא ואנשי משרד החוץ, שמצאו לשון משותפת עם משקיפי האו"ם. אנשי משרד החוץ הירדני דאגו שמשקיפי האו"ם יקבלו דיווחים העולים בקנה אחד עם האינטרס הירדני. עוד נטען בדיווח שמשקיפי האו"ם התרשמו שישראל אינה מעוניינת לטפח איתם יחסים ידידותיים וכי המסיבות שאליהן הם מוזמנים נערכות מסיבות רשמיות בלבד.¹⁸

כדי לתקן מצב זה הציעו אנשי שב"כ כי מנכ"ל משרד החוץ יערוך מסיבת קוקטייל שאליה יוזמנו הפקידים הבכירים בארמון הנציב ואנשים מהחברה הגבוהה בירושלים, ולהם יוסבר מראש כי הם מתבקשים להמשיך להזמין את משקיפי האו"ם לבתיהם לאירועים חברתיים. מאיר מאיר העביר את הבקשה למנהל המחלקה תוך שהוא מציין: "אנשי שב"כ ביקשו ממני להודיעם על פעולות המשרד בעניין זה והעירו כי לדעתם יש לראות את הדבר כדחוף".¹⁹

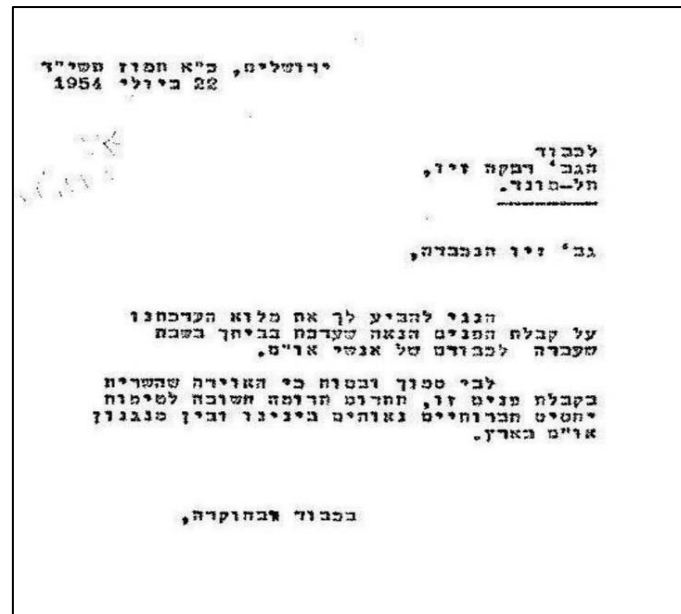
וולטר איתן, מנכ"ל משרד החוץ, הביע תמיכה מלאה ברעיון ובהיגיון שעמד מאחוריו אולם סירב לארגן זאת בעצמו. לבסוף הוחלט שחנן סידור, מנהל המחלקה למוסדות בין-לאומיים, יארגן את המסיבה.²⁰ עם זאת, חשוב להדגיש שמגע אישי וחברתי מול גורמים בין-לאומיים היה חשוב לא רק מההיבט המודיעיני/ביטחוני (מגע בלתי אמצעי בין אנשי שב"כ לאנשי מטה משקיפי האו"ם) אלא למעשה מהווה נדבך חשוב ומרכזי בכל פעילות דיפלומטית שהיא. חיזוק הקשרים האישיים מול משקיפי האו"ם היה לא רק מטרה של שב"כ אלא גם, ובעיקר, של משרד החוץ, שראה בכך אמצעי להגברת ההשפעה הדיפלומטית הישראלית. כפי שכתב למשל יעקב אבנון, משגרירות ישראל בשטוקהולם: "הנני חוזר ומדגיש כי לדעתי נוכל לרכוש ידידים נאמנים בין המשקיפים הסקנדינביים אם נדע לטפל בהם מבחינה אישית בצורה הנכונה".²¹

¹⁸ "טיפול יחסי ידידות בין ירדן ומשקיפי האו"ם", דיווח מקור סודי של המחלקה המדינית במשרד החוץ, 3 באוגוסט 1953. אמ"י, חצ-2013/16.

¹⁹ מאיר מאיר אל מנהל המחלקה, "מגע חברתי עם אנשי או"ם בישראל", 6 בנובמבר 1953, אמ"י, שם.

²⁰ לשכת המנכ"ל אל חנן סידור, ללא כותרת, 8 בנובמבר 1953, שם.

²¹ י. אבנון, "Captain Svedlund", 14 בינואר 1955, אמ"י, חצ-2426/1. ראו בהקשר זה רשימת שמות משקיפי האו"ם שהכין שאול טויל, בכיר במשרד החוץ, שלהבנתו: "ראויים לטיפול חברתי על ידנו". רשימה זו הכין בסיועם של ראשי משלחות ישראל לוועדות שביתת הנשק השונות. שאול טויל אל יוסף שילוח, ללא כותרת, 15 ביולי 1954, אמ"י, חצ-2947/9.

מכתב תודה על אירוח אנשי אר"ם²²

אחת הבעיות המרכזיות הייתה שמרבית אנשי מטה משקיפי האר"ם העדיפו להתגורר בשטח הירדני ולהגיע למטה בארמון הנציב רק לצורכי עבודה. נוסף על האינטרס הברור של שב"כ, שמשקיפי האר"ם יגורו בחלקה היהודי של ירושלים, היו לכך גם יתרונות כלכליים עבור העיר (שכירת דירות, הוצאות מחייה, בילויים ועוד). כיוון שאנשי האר"ם קיבלו את משכורתם ואת דמי הכלכלה שלהם במטבע הארץ שבה התגוררו וכיוון שרמת החיים בירדן הייתה זולה יותר ושער החליפין לדולר היה טוב יותר העדיפו אנשי האר"ם להתגורר בצד הירדני ולא בצד הישראלי.²³ סוגיה זו הגדיר סא"ל אריה שלו, קצין המטה לענייני ועדות שביתת הנשק בצה"ל: "בעיית הדיור, בעיקר בירושלים, עולה ומחריפה ודחוף למצוא לה הסדר עקרוני".²⁴

במשרד החוץ בדקו מול קצין המנהלה של מטה משקיפי האר"ם אפשרות שאנשי האר"ם יקבלו שער חליפין גבוה יותר משער החליפין הרשמי והבטיחו לבדוק זאת מול משרד האוצר. בה בעת הפעילו גורמים במשרד החוץ לחץ על ראש המטה, גנרל ריילי, לקבל החלטה שלפחות מחצית מאנשי המטה יתגוררו בשטח הישראלי.²⁵ כמה שנים מאוחר יותר המצב עדיין לא השתנה באופן מהותי. מטה האר"ם לא יכול היה או לא רצה לכפות על אנשיו היכן לגור. ואולם גם אלה שהיו מוכנים לגור בצד הישראלי של ירושלים נתקלו לא פעם בקשיים במציאת דירה מתאימה. בבדיקה שערכו במשרד החוץ בספטמבר 1954 התברר שבצד הישראלי גרים 17 משקיפי אר"ם, חלקם בדיור זמני כגון ימק"א ומלון המלך דוד ועדיין מחפשים מקום מגורים קבוע. אחת הבעיות שבהן נתקלו אנשי האר"ם הייתה

²² אמ"י, חצ-8-2425.

²³ סא"ל שאול רמתי אל ראובן דפני, משרד החוץ, "משקיפי אום", 3 באוקטובר 1951, אמ"י, חצ-8-2425.

²⁴ סא"ל אריה שלו, "פגישה עם מסיני ב-10.2.54", אמ"י, חצ-16/2013; "דוח פגישה עם הומל ב-15.6.54", אמ"י, חצ-2425/8.

²⁵ ראובן דפני אל מנכ"ל משרד החוץ, "משקיפי אר"ם", 10 בספטמבר 1951, אמ"י, שם.

דרישתם של בעלי דירות ישראלים לחוזה ארוך טווח של שלוש שנים לפחות, והדבר לא התאים לאופן העסקתם של אנשי האו"ם. כמו כן, קצינים בכירים בעלי משפחות העדיפו בתים קטנים ולא דירות (בצד הירדני קיבלו אנשי האו"ם בתים גדולים ונוחים במחיר של 80 דולר לחודש בלבד). גורמים במשרד החוץ אף נפגשו עם קצין המנהלה של מטה משקיפי האו"ם וטענו שמשרד החוץ מוכן לערוב לבעלי הבתים כדי שאנשי האו"ם יעברו לגור בצד הישראלי. רעיון נוסף שהועלה במשרד החוץ היה להפעיל לחץ על מטה האו"ם כדי שירכוש דירות עבור אנשיו בירושלים כפי שנוהגות משלחות דיפלומטיות שונות. עם זאת, היה ברור שלרעיון זה היה סיכוי נמוך להתקבל.²⁶

סוגיית מגורים נוספת שעוררה מחלוקות ביטחוניות בין גופי הביטחון השונים נגעה למגוריהם של אנשי מטה משקיפי האו"ם בבאר שבע. במקרה זה מדובר היה במשקיפי או"ם הקשורים לפעילותה של ועדת שביתת הנשק ישראל-מצרים שלצורך פעילותם נאלצו לגור באזור. גורמי ביטחון שדה של צה"ל היו מודאגים ממגוריהם של אנשי האו"ם בבאר שבע בשל החשש שהם יעקבו אחר תנועות כוחות צה"ל העוברים בעיר, יבחנו תנועות ופעילות של קצינים, ימפו מחנות צבא ויהיו חשופים לפעילויות צבאיות שונות המתבצעות באזור. בשל כך דרשו בצה"ל להעביר הן את מגורי אנשי האו"ם והן את משרדי הוועדה המשותפת לעיר אשקלון.²⁷ סוגיה זו הגדיר ראש ענף ביטחון שדה כ"סיכון ביטחוני קבוע". בעיריית אשקלון דווקא התלהבו מהרעיון בשל יתרונותיו הכלכליים ואף איתרו מקום אפשרי עבור משפחות אנשי האו"ם, אולם בפועל הם נותרו בבאר שבע.²⁸

חשובה מכך הייתה התייחסותם של אנשי משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק מול מצרים, כמי שבאים במגע יום-יומי עם אנשי האו"ם. סא"ל יעקב נורסלע, ראש המשלחת הישראלית, טען כי ההצעה להעביר את משרדי הוועדה לאשקלון – ובעקבות זאת את המשרדים ואת מגורי האו"ם – אינה נראית לו. לטענתו הדבר עלול גרום לבעיות לוגיסטיות משום שלא ניתן למנוע מהמשקיפים להגיע לבאר שבע, וככל הנראה בפועל הם ימשיכו להגיע לשם. כמו כן, המעבר לאשקלון ישתלם רק בתנאי שכל גורמי האו"ם יעתיקו את מגוריהם מעזה לאשקלון, והדבר נראה לו בלתי סביר. הפתרון שהציע היה מציאת דיור מתאים יותר עבור אנשי האו"ם בחלק אחר של באר שבע.²⁹

גם שב"כ התנגד למעבר. ייתכן שהדבר נבע מהחשש שהקרבה של אשקלון לגבול רצועת עזה תיצור בעיות ביטחוניות ששב"כ יאלץ להתמודד איתן, או אולי מכיוון שבבאר שבע היה לשב"כ נוח יותר לפעול מבחינה מודיעינית. במכתב ששיגר קצין הקישור אילן לעמוס מנור, ראש שב"כ, הוא ביקש להרגיע אותו וטען שלא התקבלה החלטה לעשות כך וכי הסיכויים לביצועה קלושים ביותר. אילן הבטיח לעדכן את מנור לגבי כל שינוי בהחלטה.³⁰

²⁶ אריה אילן אל יוסף תקוע, "דיוור משקיפי או"ם", 3 באוקטובר 1954, אמ"י, חצ-2425/9.
²⁷ סא"ל אסא לפן, ראש ענף ביטחון שדה, אל יוסף תקוע, "מגורי אנשי או"ם בבאר שבע", 21 במאי 1956, אמ"י, חצ-2426/3.
²⁸ Henry Sunnabend ראש עיריית אשקלון, אל אריה אילן, משרד החוץ, ללא כותרת, 20 בנובמבר 1955, אמ"י, שם.
²⁹ סא"ל יעקב נורסלע אל אריה אילן, "המשקיפים בבאר שבע – ביטחון", 21 במאי 1956, אמ"י, שם.
³⁰ אריה אילן אל ראש השב"כ, "העברת משרדי האו"ם מעזה לאשקלון", 28 בנובמבר 1955, שם.

היבט נוסף של סוגיית הנגישות שהטרידה את גורמי המודיעין היה היעדר עובדים ישראליים במטה משקיפי האו"ם בארמון הנציב. מאז הקמת המטה ב-1948 עבדו בו כמה עשרות עובדים ירדניים ומספר בודד של ערבים ישראליים. עובדים אלה הועסקו בעיקר כפקידים, עובדי מוסך, נהגים ואנשי ניקיון. מצב זה הגדיר איסור הראל, ראש המוסד והאחראי לגופי המודיעין, לא רק כוויתור על זכויות ישראליות אלא אף כתקדים מסוכן הטומן בחובו תקלות לגבי בעיות שונות שבין ישראל למנגנון האו"ם. בתזכיר שחיבר על "בעיית העובדים המקומיים בארמון הנציב בירושלים", אותו שלח למנכ"ל משרד החוץ, הוא טען: "למותר להדגיש את החשיבות הביטחונית עבורנו בהעסקת עובדים ישראליים מהימנים במקום זה, והיתרון הרב אשר בידי הערבים על ידי שליטתם הבלעדית למעשה על סגל העובדים המקומיים".³¹

נקודה זו לא הייתה זרה לאנשי משרד החוץ, שבמהלך השנים פנו מספר רב של פעמים בדרישה להעסיק עובדים ישראליים בארמון הנציב. הדרישה הישראלית הייתה שלפחות מחצית מהעובדים המקומיים יהיו ישראלים, ובפגישות עם בכירים במטה משקיפי האו"ם ועם אחראי המנהלה בארמון הנציב חזרה ועלתה דרישה זו, ואולם בסופו של דבר ישראל לא יכלה לכפות זאת על מנגנון משקיפי האו"ם.³²

מניעים

בסוגיה זו שב"כ נעזר בנציגי ישראל לוועדות שביתת הנשק השונות על מנת לאסוף מידע. נציגים אלה לא פעלו ישירות מול שב"כ אלא העבירו את המידע ל"מודיעין 9" – הגוף במחלקת המודיעין שהיה אמון על הקשר עם נספחים צבאיים זרים. מחלקת המודיעין העבירה מידע זה לשב"כ. כך, למשל, דיווח סרן אהרן מיתקי, חבר משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק עם ירדן, על אודות קצין בלגי בשם מתיו סילן ואף צירף סקירה על שירותו הצבאי, לימודיו בבית הספר לשירותים דיפלומטיים וקונסולריים, השפות שבהן שלט, וגיוסו כמשקיף. לסיכום, כתב סרן מיתקי: "קציני האו"ם מתייחסים אליו בזלזול מסוים, מאחר שהוא ביישן, חסר מעוף ובעל תפיסה איטית".³³

מקור מידע נוסף היו נציגויות ישראל השונות בעולם. משרד החוץ קיבל בדרך כלל התרעה לגבי גורמים שונים שעמדו להגיע לישראל, בדרך כלל כאשר פנו לשגרירות ישראל כדי לקבל אשרת כניסה. אנשי השגרירות נהגו לבדוק את הרקע של אנשים אלה בעיקר באמצעות מידע שהתפרסם בעיתונות המקומית. הדיווחים הועברו חזרה למשרד החוץ בירושלים ומשם לשב"כ.³⁴

³¹ איסור הלפרין אל מנכ"ל משרד החוץ, ללא כותרת, 9 באפריל 1956, אמ"י, חצ-2426/3.

³² סא"ל אריה שלו, "פגישה עם מסיני ב-10.2.54", אמ"י, חצ-2013/16.

³³ סרן אהרן מיתקי, "קומנדנט Ceelen", 25 באפריל 1952, אמ"י, חצ-2425/8. ראו גם דוח דומה שהעביר רב סרן אריה דורון, חבר משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק ישראל-ירדן אודות קפטן לסלי ברוך, קנדי ששירת בוועדה זו.

³⁴ אריה אילן אל שב"כ, "משקיפים חדשים לסגל של בניקה", 26 בינואר 1954, אמ"י, חצ-2425/8. יגולן, צירות ישראל בקופנהגן, אל מנכ"ל משרד החוץ, "מינוי שלושה קצינים דנים כמשקיפים בישראל", 11 בינואר 1954, שם.

שיתוף הפעולה המודיעיני

בין שב"כ למשרד החוץ התנהל במהלך השנים קשר רצוף. ידיעות שונות שהגיעו למשרד החוץ הועברו לשב"כ באמצעות ראש מרחב ירושלים. במקרים מסוימים אף ביקשו במשרד החוץ מאנשי שב"כ להגיע למשרד החוץ על מנת לקבל הבהרות לגבי סוגיות שונות שעניינו את המשרד.³⁵

מכתב תודה ממשרד החוץ לשב"כ³⁶

לשיתוף הפעולה בין שב"כ למשרד החוץ הייתה תרומה הדדית. כל צד עשה שימוש ביתרונות הגורם האחר לקידום מטרותיו. כך למשל פנה שב"כ למשרד החוץ וביקש לברר פרטים על אודות אזרח שוודי בשם אריק בילסטרומ ששהה בישראל, והועלתה אפשרות שהלה נמנה עם צוות עובדי מטה המשקיפים. לאחר בדיקה התקבלה תשובת משרד החוץ שלפיה הנ"ל אינו נזכר ברשימות משקיפי האו"ם כפי שהועברה למשרד החוץ. מכאן שאינו זכאי לזכויות השמורות לאנשי או"ם וניתן להתייחס אליו כאל אזרח רגיל.³⁷

במקרה אחר, ב-7 בנובמבר 1955, העביר שב"כ למשרד החוץ פרטים על אודות קצין בלגי בשם מוריס לנרטס העומד להתמנות כמשקיף בארץ. על פי המודיעין שהגיע לידי שב"כ, אותו קצין היה מוכר כבעל השקפות אנטישמיות ונמנה עם משפחה קתולית מאנטוורפן שבניה, ברובם, שיתפו פעולה עם הגרמנים בזמן כיבוש בלגיה. יומיים לאחר קבלת הדיווח שלח יוסף תקוע, אחראי ועדות שביטת הנשק במשרד החוץ, מברק בהול לשגרירות ישראל בבריסל כדי שאותו קצין לא יקבל אשרת כניסה

³⁵ אריה אילן אל 'אפרים' – שב"כ, "מינוי קצינים דנים כמשקיפים בישראל", 25 בינואר 1954, אמ"י, חצ-2425/8.

³⁶ אמ"י, חצ-2428/6.

³⁷ שב"כ אל אריה אילן, קצין הקישור לווש"ן, "Billstrom Erik", 12 בספטמבר 1955, אמ"י, חצ-2947/9; אריה אילן אל שב"כ, כותרת מצונזרת, 23 בספטמבר 1955, אמ"י, חצ-2425/9.

לישראל. מהשגרירות כתבו בתשובה שהלה פטור מחובה לקבלת ויזה בעקבות הסכם בין ממשלות ישראל ובלגיה. לפיכך, אם משרד החוץ מעוניין למנוע את כניסתו לארץ צריך למצוא סיבה אחרת מאשר סירוב לוויזה. כיוון שבמשרד החוץ לא הצליחו למצוא דרך למנוע את כניסתו הובן שבליט ברירה צריך לפנות עם המידע לראש מטה משקיפי האו"ם, גנרל ברנס, בתקווה שהלה יסכים לבטל את הגעתו. כדי למנוע את חשיפת העובדה שהמידע הגיע משב"כ, טענו אנשי משרד החוץ בפני ברנס שהמידע הגיע ממכרי המשפחה בבלגיה.³⁸

כיוון שוועדות שביתת הנשק נוהלו על ידי קציני צבא נתקל שב"כ מדי פעם במקרים שבהם מידע שהיה רלוונטי עבורו – כגון פרטים אישיים על אודות אנשי או"ם, המתקבלים בדרך כלל בשיחות לא רשמיות בין חברי משלחת ישראל למשקיפי האו"ם – לא הגיע אליו. כך, למשל, בשב"כ התלוננו בפני משרד החוץ שאף כי ראש משלחת ישראל לוועדת שביתת הנשק עם מצרים, סא"ל יעקב נורסלע, מעביר מידע רלוונטי לאנשי שב"כ בבאר שבע, לא תמיד מדובר בכל המידע הדרוש להם. בתגובה, הנחה קצין הקישור אילן את כלל ראשי משלחות ישראל לוועדות השונות לדווח בקפדנות על כל שיחה אישית ביניהם ובין אנשי האו"ם ואף הבטיח לשלוח עותקים מדיווחים אלה ישירות לשב"כ.³⁹ אילן הסביר שהקצינים בוועדות מעבירים את דיווחיהם למחלקת המודיעין של צה"ל והציע ששב"כ יפנה גם אליהם. במכתב ששלח אילן לראש שב"כ עמוס מנור הוא אף הבטיח: "אם אין הידיעות מגיעות לתעודתן, מוכנים אנו להעבירן מהיום אליך ישירות".⁴⁰

אחת הסוגיות המרכזיות שבהן עסקו נציגי ישראל בוועדות שביתת הנשק בשנים הראשונות לאחר הקמתן, בתוקף היותן הגורם היחיד הנמצא בקשר ישיר ותמידי עם מדינות ערב השכנות, הייתה נושא סימון קווי שביתת הנשק וקווי ההפרדה בין ישראל ובין שכנותיה (ביגר, 2019; סרברו, 2019). על מרכזיותה של סוגיה זו יכולה להעיד העובדה שבפגישתו הראשונה של פנחס לבון, שר הביטחון, עם גנרל ברנס לרגל כניסתו לתפקיד ראש מטה משקיפי האו"ם, טען לבון שיש בעיות "העלולות לגרום להסתבכות", כדבריו. כדוגמה לכך ציין לבון את סוגיית סימון קו הגבול וחלוקת שטחי ההפקר.⁴¹

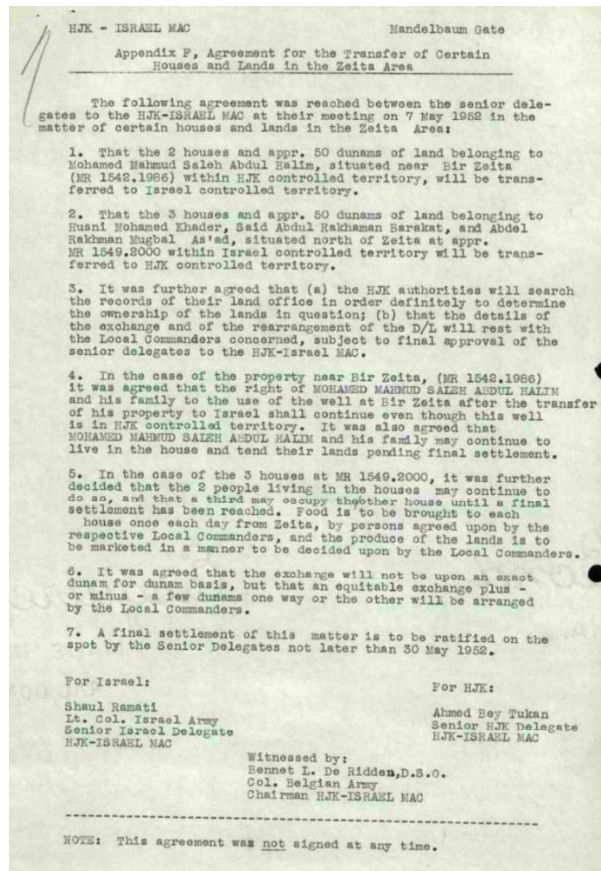
אומנם ברודוס נחתמה מפה בין משלחת ישראל למשלחת הירדנית (מול שאר מדינות ערב לא נחתמו מפות) אולם גם מפה זו היה צריך להעתיק בצורה מדויקת ומאושרת למפות בקנה מידה גדול וברור יותר, ולהתאימה למציאות הגאוגרפית והיישובית בשטח. בפועל היו אלה קציני ועדות שביתת הנשק

³⁸ יוסף תקוע אל ראש שב"כ, "Commandant Maurice Lenaerts", 25 בנובמבר 1955, אמ"י, חצ-2426/3; יוסף תקוע אל נציגות ישראל בבריסל, ללא כותרת, 9 בנובמבר 1955, אמ"י, חצ-2947/9; Avigdor Ba'or to Yosef Tekoah, "Concern: Commandant Maurice Lenaerts", November 10, 1955, ibid.

³⁹ אריה אילן אל דוד אפרתי, שב"כ, "תלונה לגנרל ברנס", 5 באוגוסט 1955, אמ"י, חצ-2425/9; דוד אפרתי, בשם ראש שב"כ, אל אריה אילן, "תלונה לגנרל ברנס נגד המשקיף De Leyris De Campredce", 31 ביולי 1955, שם.

⁴⁰ אריה אילן אל ראש שב"כ, "העברת משרדי האו"ם מעזה לאשקלון", 20 בנובמבר 1955, אמ"י, חצ-2426/3.
⁴¹ "שיחת גנרל ברנס עם שר-הביטחון", 28 באוגוסט 1954, אמ"י, חצ-2425/9.

שהיו אחראים לסימון קווי שביתת הנשק ובסופו של התהליך גם חתמו, עם נציגי מדינות ערב ואנשי האו"ם, על המפות המעודכנות והמאושרות שקבעו את גבולות ישראל דהפקטו.⁴²

הסכם חילופי שטחים באזור הכפר זיתא החתום על ידי חברי ועדת שביתת הנשק⁴³

לא פעם התגלעו חילוקי דעות בין ישראל לשכנותיה בנוגע למיקומו המדויק של קו שביתת הנשק. הדבר בלט באזור ירושלים כיוון שבמהלך המלחמה ואחריה סורטטו מפות שלא כולן היו מקובלות ומאושרות על ידי הצדדים השונים. דוגמה לכך ניתן לראות במקרה הבא. ב-21 בינואר 1955 נפצעו שני חיילי צה"ל בשכונת מוסררה מירי שבוצע לעברם על ידי חיילי הלגיון הירדני. בעקבות תלונה שהוגשה לוועדת שביתת הנשק טענו הירדנים שהחיילים שהו באזור, שבו אסורה פעילות צבאית, בעוד ישראל טענה שהם היו בשטחה. כיוון שמדובר היה בהחלטה שהתקבלה בהצבעת רוב, לדעתו של נציג האו"ם הייתה חשיבות מכרעת. כדי שניתן יהיה להחליט בסוגיה היה צריך קודם כול להכריע באיזו מפה להשתמש. נציג האו"ם חשב תחילה להשתמש במפה שצורפה להסכם רודוס. לפי מפה זו, שני החיילים שהו בשטח הניטרלי. בניגוד לכך, נציגי ישראל בוועדה טענו שהמפה הקובעת היא

⁴² על סימון הגבול בין ישראל לסוריה ראו עדותו של סרן משה עוזיאל, "דוח סימון הגבול הישראלי – סור", דצמבר 1949, אמ"י, חצ-2433/4. כך למשל חתמו ב-7 במאי 1952 נציגי ישראל וירדן בוועדת שביתת הנשק על הסכם להחלפת בתים ואדמות באזור הכפר זיתא. "Appendix F. Agreement for the Transfer of Certain Houses and Lands in the Zeita Area", May 7, 1952, ISA-mfa-UNInterOrg3-000qzfl

⁴³ אמ"י, חצ-3030/8.

מפת הפסקת האש מ-30 בנובמבר 1948. על פי מפה זו, שני החיילים שהו בשטח ישראל כך שהירי הירדני עליהם היה לא חוקי וראוי לגינוי של הוועדה.

באותן השנים פעל מקור שכונה "מטוס". בהתייחסו למקרה הנוכחי דיווח המקור על התייעצויות שנערכו בין בכירי מטה משקיפי האו"ם והיועץ המשפטי של המטה – הנרי ויז'יה – בקשר לשאלה, איזו משתי המפות חוקית ומחייבת – המפה שנחתמה ב-30 בנובמבר 1948 ושצורפה להסכם הפסקת האש בירושלים, או מפת הסכם הפסקת האש שנחתמה בין ישראל לעבר הירדן ברודוס. אנשי מטה המשקיפים היו בדעה שמפת רודוס היא המחייבת כיוון שהסכם שביתת הנשק בין ישראל לעבר הירדן התבסס עליה. למרות זאת החליטו במטה לשלוח מברק מוצפן למטה האו"ם בניו יורק ובו בקשה לשלוח העתק של מפת רודוס ולבקש את הנחייתו, על איזו מפה להסתמך.

עוד ידע המקור לספר שבישיבת החירום של ועדת שביתת הנשק ישראל-ירדן, שהייתה אמורה להתקיים כדי לדון בתלונת ישראל לגבי פציעת שני החיילים, מתכוונים אנשי האו"ם להעלות לדיון את השאלה – על איזה צד של הקו בסימון הגבול במפת רודוס יש להסתמך, כיוון שהקו עצמו, כפי שסומן על המפה, היה עבה וכיסה שטח גדול. בשב"כ מיהרו להעביר את הדיווח למחלקת המודיעין של צה"ל, כיוון שקצין המטה לוועדות שביתת הנשק כפוף לה, תוך שהם מדגישים: "נבקשם להשתמש בדו"ח זה בזהירות יתר".⁴⁴ מידע זה אפשר לנציגי ישראל בוועדה להגיע מוכנים לדיון ולהדוף את הטענות הירדניות שלפיהן שני החיילים חצו את קו הגבול. סא"ל אריה שלו הראה שבמפת רודוס קיימים הבדלים בין הנוסחים החתומים, והצליח לשכנע את גנרל ברנס להסתמך על מפת הפסקת האש.⁴⁵

באוגוסט 1955, על רקע מתיחות רבה בין ישראל למצרים בעקבות פעולות חבלה וטרור שבוצעו על ידי מסתננים משטח מצרים לשטח ישראל, מתיחות שבאה לידי ביטוי גם בקשיים לכנס ולנהל את ועדת שביתת הנשק המשותפת, נפגש יוסף תקוע, מטעם משרד החוץ, עם ראש מטה משקיפי האו"ם גנרל ברנס. תקוע מתח ביקורת קשה על התנהלות המצרים וטען שבכל פעם שישאל מנסה לגלות גמישות היא נתקלת בנוקשות מצרית, בכל הקשור לבקשה הישראלית שמצרים תשמור על הגבול ותמנע חדירת מסתננים. לדברי תקוע, ברנס הביע הזדהות עם עמדת ישראל.

בה בעת קיבל תקוע מידע סודי לפיו ברנס, בשובו מהפגישה האחרונה של ועדת שביתת הנשק ישראל-מצרים, אמר שאם המצרים ימשיכו להתנהל כפי שהם מתנהלים כעת הוא ישנה את מדיניות מטה האו"ם כלפיהם; יגלה לעולם את פרצופם האמיתי של המצרים; ושבכוונתו להוכיח עד כמה המצרים משקרים, מסלפים דברים ומכבידים על עבודתו.⁴⁶ מבחינתה של הדיפלומטיה הישראלית, ניהול מדיניות בעוד עמדתו של המתווך ידועה היה קל יותר ואפשר לנציגי ישראל בוועדת שביתת הנשק להיות מגובשים וחזקים יותר בעמדתם.

⁴⁴ שב"כ מרחב ירושלים, אל אמ"ן, "ויכוח במטה האו"ם בירושלים סביב חוקיות המפה שנחתמה בירושלים וברודוס", 27 בינואר 1955, אמ"ן, חצ-2429/8.

⁴⁵ "דוח ישיבה (חרום) 214 ב-2.2.55", אמ"ן, חצ-2429/8.

⁴⁶ יוסף תקוע אל נציגויות ישראל, ללא כותרת, 23 באוגוסט 1955, אמ"ן, חצ-2439/4.

במקרה אחר, ב-28 במרס 1954 הזמין הרמטכ"ל, רא"ל משה דיין, את ראש מטה משקיפי האו"ם, מייג'ור גנרל ויגן בניקה, לפגישה. סיבת הזימון הייתה ניסיון של ממשלת סוריה להעלות שוב בוועדת שביתת הנשק המשותפת ישראל-סוריה את סוגיית הדיג בכינרת וכן את סוגיית מיקום הגבול המזרחי של האגם, עשרה מטרים מקו המים. בפגישה נכחו גם לוטננט קולונל ויליאם מקאינטש וכן אל"ם בנימין ג'בלי, ראש מחלקת המודיעין, סא"ל אריה שלו, קצין המטה לענייני ועדות שביתת הנשק, ויוסף תקוע כנציג משרד החוץ. בפגישה העלה דיין את התנגדותה הנחרצת של ישראל לדיון חוזר בסוגיות שסוכמו בישיבה האחרונה של ועדת שביתת הנשק המשותפת. לטענתו, על פי נוהלי הוועדה, מרגע שהתקבלה החלטה לא ניתן לערער עליה. דיין אף איים שאם סוריה תתמיד בהתעקשותה להעלות סוגיות שהוכרע לגביהן ותתקבל החלטה סותרת, ישראל תעזוב את הוועדה. בפגישה עצמה אישר גנרל בניקה את עמדת ישראל וטען שבהתאם להסכם שביתת הנשק בין ישראל לסוריה, אין אפשרות ערעור על החלטות הוועדה ולא ניתן לדון מחדש בנושא שסוכם אלא בהסכמת שני הצדדים.⁴⁷

למחרת, ב-29 במרס, נפגש סא"ל שלו עם יושב ראש ועדת שביתת הנשק המשותפת ישראל-סוריה, לוטננט קולונל מרסל ואן הורן, עדכן אותו על פגישת דיין-בניקה והעלה את הסוגיה גם בפניו. ואן הורן, אף שתמך בעמדה הישראלית, טען שעליו להתייעץ עם גנרל בניקה לפני שיקבל החלטה סופית.⁴⁸

בעקבות פגישות אלה התקבל מידע לפיו גנרל בניקה פנה לקולונל ואן הורן, וביקש ממנו לפעול מול השלטונות בסוריה כדי שיסכימו לא להכניס שום שינוי בהחלטות הוועדה בעניין אגם הכינרת וכן לא לקבל בוועדה שום החלטה שתסתור אותן. עוד דיווח המקור שבניקה התרשם מאוד מאימו של דיין שישראל תעזוב את ועדת שביתת הנשק אם יוכנס תיקון להחלטה שהתקבלה בנושא הכינרת או אם תתקבל החלטה חדשה שתהיה מנוגדת לה.⁴⁹ דיווחים אלה סייעו למשלחת ישראל להמשיך להציג עמדה נחרצת בשאלת הדיג הסורי בכינרת, ולמרות ניסיונות של אנשי האו"ם למצוא פשרה ישראל לא הייתה מוכנה לוותר, ובסופו של דבר נאלצו הסורים לוותר והשלימו עם האיסור לדוג בכינרת.⁵⁰

סיכום

מאמר זה מציג סוגיה רגישה שהיו ועדיין יש לה רגישויות מדיניות כיוון שמדובר בפעילות מודיעינית מול גורמים בעלי מעמד דיפלומטי משפטי. כעת, לאחר התיאור ההיסטורי, ברצוני לקשור סוגיה זו גם למסגרת תאורטית ועכשווית – הגדרה ואפיון של מרכיבי "הביטחון הלאומי". מונח זה זכה

⁴⁷ "פגישת הרמטכ"ל עם בניקה ב-28.3.54", אמ"י, חצ-2434/5.

⁴⁸ "דוח פגישה עם ואן הורן ב-29.3.54", אמ"י, שם.

⁴⁹ משה יובל, מנהל בפועל של מחלקת החקר, אל יוסף תקוע, ללא כותרת, 1 באפריל 1954, שם.

⁵⁰ סרן שלמה רייכמן, "המצב בים כנרת והחוף המזרחי", 15 באפריל 1954, שם.

במהלך השנים להתייחסות מחקרית ענפה, בניסיון להגדיר את משמעותו ומרכיביו – מהגדרה קלסית המשקפת את התחום הצבאי בלבד להגדרה רחבה, הכוללת היבטים רבים ומגוונים (כלכלה, זכויות אדם, אקלים, גיאוגרפיה, פשע, רפואה ועוד) (Miller, 2001; Philo, 2012; Wolfendale, 2006). על פי הגדרה רחבה זו, ה"ביטחון" הפך למושג היכול להציג מובנים שונים לאנשים שונים בהתאם לזמן, למקום ולהקשר, כך שבפועל – הגדרת המונח מתקשרת ותלויה במידה רבה בגורמים המגדירים אותו. לפיכך, מדובר בהגדרה סובייקטיבית שלא דווקא מצביעה על מציאות אובייקטיבית (Balzacq, 2005).

בבסיסו של הוויכוח בין משה שרת ואנשי משרד החוץ ובין צה"ל ומשרד הביטחון עמדה השאלה מהו "ביטחון", מהם מרכיביו, מי מגדיר את הביטחון ומי קובע את מדיניות הביטחון (Fried, 2020). שרת ואנשי משרדו ראו במשרד החוץ מכשיר קריטי לביטחונה הלאומי של מדינת ישראל על ידי חיזוק קשריה הבינלאומיים מול מנגנוני האו"ם והמעצמות והצבתם לצידה של ישראל; סיוע בהעלאת יהודים לארץ; סיוע ברכש נשק; מסחר ועוד. לתוך מאבק עקרוני זה נכנסה גם סוגיית ועדות שביתת הנשק. בעוד בצה"ל ראו בהן כלי צבאי ודרשו ממשרד החוץ להסביר את פעולותיהן, במשרד החוץ ראו בהן כלי מדיני רב-חשיבות ביטחונית-מדינית בשל ההשלכות שהיו להן על מעמדה של ישראל בעולם ועל קשריה עם האו"ם והמעצמות.

את פירוק היכולות המבצעיות של "דעת" והעברתן לשב"כ ניתן להסביר כניצחון של דוד בן-גוריון, שהשתלט למעשה על כל גופי המודיעין (כהן-שני, 1994). ואולם בבחינת המשימות השונות שקיבל שב"כ אז (למשל, המאבק ב"שוק השחור"), ולמעשה עד היום (המאבק בקורונה, המלחמה בפשיעה בחברה הערבית), ניתן לראות את הגמישות וההרחבה של המושג "ביטחון לאומי" על ידי מקבלי ההחלטות בהתאם לצרכים משתנים. לא רק הכנסת צי"חים מדיניים של משרד החוץ לסל המשימות של שב"כ, אלא גם הקשר הישיר שהתנהל בשנים אלה בין שב"כ למשרד החוץ מעידים על החשיבות הביטחונית של אותן משימות מדיניות. המסקנה הנובעת מכך היא שעל ידי בחינת משימותיו – הקבועות והמשתנות – של גוף ביטחוני נתון (במקרה הנוכחי, שב"כ) ניתן להצביע על מרכיבי הביטחון הלאומי כפי שהוגדרו באותה נקודת זמן.

מקורות

- אשד, ח. (1988). מוסד של איש אחד. ראובן שילוח: אבי המודיעין הישראלי. עידנים.
 ביגר, ג. (2019). קווי שביתת הנשק של מדינת ישראל. עלי זית וחרב, י"ח, 158-129.
 בר-זוהר, מ. (1971). הממונה: איסור הראל ועלילות שירותי הביטחון. ויינדפלד וניקולסון.
 גלזר, א. (2008). שירות עצמי לביטחון: הקמת השב"כ. בתוך ע. גלבוש וא. לפיד (עורכים), מלאכת מחשבת: 60 שנה למודיעין הישראלי – מבט מבפנים (עמ' 42-49). משכל.
 הראל, א. (1987). ריגול סובייטי: קומוניזם בארץ ישראל. עידנים.
 הראל, א. (1989). בטחון ודמוקרטיה. עידנים.
 כהן, ה. (2006). ערבים טובים: המודיעין הישראלי והערבים בישראל: סוכנים ומפעילים, משת"פים ומורדים, מטרות ושיטות. עברית.
 כהן-שני, ש. (1994). מבצע פריס: מודיעין ודיפלומטיה חשאית בראשית המדינה. רמות.
 יגר, מ. (2011). תולדות המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. הספרייה הציונית.
 סימן-טוב, ד. (2013). ראשית קהילת המודיעין בישראל: מתחים, ועדות וניצנים של שינוי. עיונים בתקומת ישראל, 23, 82-65.
 סרברו, ח. (2019). הסכמי המפקדים ומפות ועדת שביתת הנשק. עלי זית וחרב, י"ח, 172-159.

שלו, א. (1989). שיתוף פעולה בצל עימות: משטר שביתת הנשק ישראל-סוריה 1949-1955. מערכות.
 שפיגל, י. (2017). ימי עמוס: ראש השב"כ השלישי – עמוס מנור, המבצעים והפרשיות (1953-1963). מודן.
 שפיגל, י. (2023). ואת הממלכתיות בשב"כ הטמיע עמוס מנור. מבט מל"מ, 93, 17-14.

- Balzacq, T. (2005). The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context. *European Journal of International Relations*, 11 (2), 171-201.
- Bar-Yaacov, N. (1967). *The Israel-Syrian Armistice: Problems of Implementation, 1949-1966*. Magna Press.
- Brook, D. (1964). *Preface to Peace: The United Nations and the Arab-Israel Armistice System*. Public Affairs Press.
- Burns, E.L.M. (1962). *Between Arab and Israel*. London: George G. Harper & Co.
- Fried, Y. (2020). Military, Civilian, or Both: David Ben-Gurion's Perception of National Security After the War of Independence. *Contemporary Review of the Middle East* 7 (2), 125–142.
- Hutchison, E.H. (1956). Violent truce: A Military Observer Looks at the Arab-Israeli conflict 1951-1955. Devin-Adair.
- Miller, B. (2001). The Concept of Security: Should it be Redefined? *Journal of Strategic Studies* 24, 13-42.
- Pelcovits, N.A. (1993). *The Long Armistice: UN Peacekeeping and the Arab-Israeli Conflict 1948-1960*. Boulder.
- Philo, C. (2012). Security of Geography/Geography of Security. *Transaction of the Institute of British Geographers* 37 (1), 1-7.
- Rabinowitz, D. and Khawalde, S. (2000). Demilitarized, Then Dispossessed: The Kirad Bedouins of the Hala Valley in the Context of Syrian-Israeli Relations. *International Journal of Middle East Studies* 32, 511-530.
- Shapiro, S. (2011). KGB Human Intelligence Operations in Israel 1948-73. *Intelligence and National Security*, 26 (6), 864-885.
- Theobald, A.G. (2009). *Watching the War and Keeping the Peace: The United Nations Truce Supervision Origination (UNTSO) in the Middle East, 1949-1956*, PHD thesis, Queen's University, Kingston, Ontario, Canada.
- Wolfendale, J. (2006). Terrorism, Security, and the Threat of Counterterrorism. *Studies in Conflict & Terrorism*, 29, 753-770.